

نقش رویکرد فطرت‌گرای توحیدی در تربیت دینی متریبان^۱

هاجر تجاری مقدم^۲، مقصود امین خندقی^۳، سید جواد قندیلی^۴

چکیده مبسوط

با توجه به بررسی‌های صورت گرفته، تلاش در راستای تربیت دینی متریبان از اهداف بسیار مهم نظام تعلیم و تربیت کشور است. در تربیت دینی باید به چشم‌اندازها و رویکردهای در نظر گرفته‌شده توجه نمود و بر اساس مبانی و ارزش‌های کشورهای کشور و با توجه به وضعیت فرهنگی و اجتماعی اقدام به ارتقای تربیت دینی کرد. با توجه به اینکه در اسناد برنامه درسی اشاره به رویکرد فطرت‌گرای توحیدی می‌شود می‌توان با جدی‌تر گرفتن آن در قلمرو تربیت دینی به اهداف تربیت دینی که رسیدن افراد به حیات طیبه است دست یافت.

با توجه به اسناد برنامه درسی، رویکردی که مطابق با آموزش و پرورش دینی است رویکرد فطرت‌گرا است که منشعب شده از چشم‌اندازهای اسلامی است و مرتبط با انسان و انسان‌شناسی دینی بحث و گفتگو می‌نماید و در آن فطرت دارای محوریت است (بی‌نام، ۱۳۹۷: ۳۰). به عبارتی از مسائلی که برای شناسایی انسان مطرح است این می‌باشد که بینش‌ها و تمایلات آدمی در نتیجه ارتباطات وی با محیط بیرونی به شکوفایی و یا نابودی می‌انجامد و آن در باطن و خمیرمایه آدمی گذاشته‌شده است (پریمی، ۱۳۸۴: ۱۲۹).

فطرت به معنی گونه‌ی ویژه‌ای از آفرینش بشر است. این آفرینش ویژه به انسانیت انسان خصیصه‌های ذاتی داده و وی را از دیگر موجودات جدا می‌کند. انسان‌ها دارای استعدادها و گرایش‌های خاصی هستند که در دیگر مخلوقات یا وجود ندارد و یا بدان اندازه که در انسان است تحقق ندارد. دین‌پروری برای خوشبختی و کمال است و بر این فطرت استوار گشته است. همان‌طور که در آیه ۳۰ سوره روم به صراحت بیان نموده است؛ (فَأَقِمْ وَجْهَكَ لِلدِّينِ حَنِيفًا فِطْرَةَ اللَّهِ الَّتِي فَطَرَ النَّاسَ عَلَيْهَا لَا تَبْدِيلَ لِخَلْقِ اللَّهِ ذَلِكَ الدِّينُ الْقَيِّمُ وَ لَكِنَ اكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ)، پس روی خود را به سوی دین یکتاپرستی قرار بده درحالی‌که از همه‌ی دین‌ها برتافته و حق‌گرا باشی، به همان فطرتی که خداوند مردم را بر آن آفریده است. آفرینشی که دگرگونی در آن نیست. این است دین راست و استوار ولی بیشتر مردم نمی‌دانند. با توجه به معارف دینی هر فردی با فطرتی سالم و مطهر به دنیا آمده و تنها روشی که می‌تواند

^۱ این مقاله مستخرج از پایان‌نامه دوره کارشناسی ارشد مطالعات برنامه درسی و آموزش دانشگاه فردوسی مشهد و مورد حمایت پژوهشکده مطالعات اسلامی در علوم انسانی این دانشگاه می‌باشد.

^۲ دانشجوی کارشناسی ارشد مطالعات برنامه درسی و آموزش دانشگاه فردوسی مشهد: tojjarimoghadam.hajar@mail.um.ac.ir

^۳ دانشیار گروه مطالعات برنامه درسی و آموزش دانشگاه فردوسی مشهد (نویسنده مسئول)، aminkhandaghi@um.ac.ir

^۴ استادیار گروه مطالعات برنامه درسی و آموزش دانشگاه فردوسی مشهد، ghandili@um.ac.ir

اولین همایش ملی مدرسه فردا

The First National Conference on Future School

وی را به آزادی و فلاح برساند و استعدادهای حقیقی‌اش را پرورش دهد روشی است که مطابق با فطرت و با آن موافق است. بر طبق معارف دینی از خصیصه‌های فطری بشر گرایش به توحید و شناخت الله است؛ زیرا فطرت بشر فطرتی توحیدی بوده؛ به این معنا که متکی بر آفریننده‌ای است که سرمنشأ همه‌ی نیکی‌ها و کمالات است. "دین اسلام دینی فطری است" و برای این فرستاده‌شده تا فطرت توحیدی را در تمامی زمینه‌ها رشد و پرورش دهد و باطنی توحیدی در افراد ایجاد نماید. از طرفی تحقق بصیرتی توحیدی برای انسان‌ها و دنیا با توجه به بیان استاد مطهری فهم چستی "از/ویی" و "به‌سوی/ویی" بشر است. به عبارتی زیرساخت و اساس یک برنامه برای هدایت در سایه اسلام، همه‌ی عوامل و عناصر برنامه را ساخته و هدفمند می‌کند (بی‌نام، ۱۳۹۷: ۳۰).

در ارتباط با زمینه تربیتی، فطرت از خصیصه‌های انفرادی و درونی بشری است و بروز و آشکارسازی آن در میان اجتماع صورت می‌گیرد چراکه انسان در میان جامعه‌ای تشکیل یافته از انسان‌ها ساخته شده و در همان‌جا نیز به پیشرفت رسیده و نه تنها تأثیرگذار است که تأثیر نیز می‌پذیرد. در این صورت می‌توان با روش‌های موزون و هماهنگ، هدف نهایی تربیت را که رسیدن به خوشبختی و کمال است آسان کرد (بناهان، ۱۳۹۶: ۱۳۳).

تعلیم و تربیت به‌صورت عام و برنامه درسی به‌صورت خاص به این خاطر ایجادشده است تا تحولاتی در مرتبه‌ی ایجاد کند، به عبارتی برنامه درسی ابزاری برای راهنمایی قدم‌به‌قدم آدمی به‌سوی حیاتی والا و رسیدن به کمالات است (روشندل، ۱۳۹۰: ۱۲۱).

استاد محمدتقی جعفری فیلسوف مسلمان با استفاده از دانسته‌های قرآنی و دینی "حیات ایدئال را حیات معقول دانسته و آن را حیات آگاهانه‌ای می‌داند که در آن فعالیت‌های جبری زندگی طبیعی را با برخورداری از رشد آزادی شکوفان در اختیار، در مسیر اهداف تکاملی نسبی تنظیم کرده و شخصیت انسانی را که به‌صورت تدریجی در این گذرگاه ساخته می‌شود وارد هدف اعلای زندگی می‌کند. این فیلسوف و اندیشمند معاصر معتقد است: وظیفه اساسی تعلیم و تربیت در حیات مغفول این است که از راه آگاهی صحیح از وضع روانی انسان‌های مورد تعلیم و تربیت، هر حقیقت شایسته‌ای که برای فراگیری القا می‌شود به‌گونه‌ای قرار دهد که متعلم یا مرتبی آن حقیقت را جز پدیده‌های ذات خویش احساس کند و اگر غیر این باشد و حقایق مطرح‌شده بیرون ذات او باشد (به صورتی که عاریه‌ای باشد) تدریجاً آن را سرکوب کرده مانند لوحه ناخودآگاه وبی اختیاری خواهد بود که هرلحظه یک‌قلم بیگانه خطی یا شکلی روی آن بکشد" (تقی‌لو، ۱۳۸۷). در نتیجه نباید تنها به یک‌چشم انداز توجه داشت و با دید محصور و بسته توانمندی‌های انسان‌ها را که به شکل الهی و فطری در اختیار او قرار دارد به نابودی کشاند (ملکی، ۱۳۹۳: ۹). در این مورد استاد مطهری معتقد است مرتبی باید تفکر را به مرتبی یاد داده نه اینکه اندیشه‌ها را در اختیار او قرار دهد (حیدری، ۱۳۷۴: ۲۳۱).

گرایش‌های فطری مانند گرایش به خیر و فضیلت، گرایش به زیبایی جویی، گرایش به حقیقت‌طلبی، گرایش به ابداع و خلاقیت و... در "مبانی انسان‌شناسی برنامه درسی" قرار دارد و همچنین باوجود داشتن اراده و اختیار در وجود آدمی وی می‌تواند به ساختار و منش واقعی خود دست یابد (ملکی، ۱۳۸۹: ۴۸-۴۹). در نتیجه باید با در نظر گرفتن خصیصه‌های بومی کشور برنامه درسی را شناسایی کرد که دارای ویژگی‌هایی باشد از جمله؛ فراهم کردن شرایطی برای پیشرفت مرتبی باوجود داشتن تمایلات فطری که امکان شکوفایی آن‌ها باید در نظر گرفته شود. محیط یادگیری باید طوری سازماندهی شود که افراد را به معنویت،

اولین همایش ملی مدرسه فردا

The First National Conference on Future School

اندیشه و کارهای جمعی ترغیب نماید. معلم به عنوان نقش اصلی در هدایت مربی باید در کنار دارا بودن دانش از معنویت برخوردار باشد، همان طور که در برنامه درسی معنوی به مسائل فرا مادی پرداخته می شود (ملکی، ۱۳۸۵: ۵۷۰-۵۷۱).

در نتیجه مسئولین آموزش و پرورش می توانند اصول تعلیم و تربیت اسلامی را که در ادامه به این موارد اشاره می شود در نظر بگیرند؛ ۱- اصل تأکید بر تربیت دوره کودکی به این صورت که در دوران کودکی که فطرت دست نخورده و الهی است باید به تربیت و شکل دهی اقدام کرد و زمینه مراحل بعدی رشد فراهم شود. ۲- اصل هدایت خواهی؛ در نظام فکری شهید مطهری بر این ویژگی تربیت اسلامی تأکید می شود. به صورتی که مربی بدون اینکه ملول شود و مسئولیتش را به پایان رسیده تلقی کند باید به تربیت اسلامی بپردازد. ۳- اصل جذب و دفع؛ یکی از اصول هستی و قانونی عمومی است که در سراسر نظام هستی حاکم است. دوستی و دشمنی و... مظاهری از این اصل است (امیری و گودینی، ۱۳۹۶: ۷-۸). ۴- اصل پیوند تربیت با معنویت؛ با توجه به رابطه ذاتی تربیت و معنویت می توان با نیایش و دعا در عناصر تربیتی جهت فعالیتها، الهی گشته و اهداف تربیتی محقق شود. ۵- اصل انسانیت دوستی؛ تفکر اسلامی در کنار احترام به انسان، انسانیت را با ارزش تر می داند. ۶- اصل تناسب و تلازم عقل و علم؛ برای اندیشیدن به علم نیازمند بوده و از سوی دیگر برای توسعه علم به عقل نیاز داریم. همان طور که اطلاعاتی به فراگیران داده می شود و فراگیران به تفکر واداشته می شوند. ۷- اصل بهره گیری از اراده؛ با توجه به مختار بودن و اراده انسان، خداوند حرکت و جستجوی راه درست را بر عهده آنها گذاشته است چراکه هدایت الهی برای تقویت اعمال باید از درون بجوشد و با زور، اجبار و تحمیل صورت نگیرد (همان: ۹-۱۰). روش های مبتنی بر فطرت نیز شامل این است که معلم در تربیت مبتنی بر اساس فطرت با استفاده از روش های تربیتی از جمله روش نصیحت، یادآوری، خطابه، روش اصلاح محیط، روش تغییر محیط، روش معرفی انسان های کامل، روش استفاده از محرک های بیرونی، روش مواجه کردن مربی با دشواری ها، روش پرورش حس حقیقت جویی و روش تکرار می تواند مربی را در مسیر فطرت هدایت کرده و یا در مواقع لزوم که به انحراف کشیده شده او را به سمت فطرتش بازگرداند و بیدار نماید (آروانه، ۱۳۸۸: ۱۳۵).

بهره گیری از قوای فطری مربی از جمله فعال بودن، حساس بودن و برانگیختگی در برابر عوامل و شرایط محیطی به قصد تأثیرگذاری همان طور که اثرپذیر نیز است (ملکی، ۱۳۹۶: ۷۷) نقش مهمی در تربیت دینی متربیان خواهد داشت. به این خاطر اصول روش های تدریس در دیدگاه برنامه درسی مبتنی بر فلسفه تربیتی اسلام؛ متناسب با هدفها و ارزشها است و همه استعدادها و قوای یادگیرنده به خدمت گرفته می شود (همان: ۱۴۴). از نیروی اراده و اختیار یادگیرنده استفاده شده، آموزش و پرورش تلفیق شده، دارای عدالت آموزشی و انعطاف پذیر است، روشها و فنون تدریس مختلفی به کار گرفته می شود و متناسب با امکانات و محدودیتها است (همان: ۱۴۵-۱۴۶).

معلمان و مربیان باید شرایط مناسب برای رشد همه جانبه و استعداد های فطری در دانش آموزان ایجاد نمایند. آنها باید علاوه بر اینکه از نظر آموزشی و علمی توانا باشند، از نظر تربیتی نیز باید موثر باشند (ملکی، ۱۳۹۶: ۷۷) معلم جزء برنامه درسی است و نه صرفاً مجری و یا نقاد آن. وی با نقش گفتاری، کرداری و در تعامل با مربی به تولید محتوا می پردازد و همان طور که در ایفای نقش خویش توانا تر می گردد، در تولید محتوای فرآیندی نیز مؤثر تر عمل خواهد کرد و هر قدر سخنش نافذتر و قوی تر باشد در تربیت معنوی مربی ایفای نقش موثرتری خواهد داشت (همان: ۳۴-۳۵). مربی به منزله عنصری است که دارای فطرت الهی است

اولین همایش ملی مدرسه فردا

The First National Conference on Future School

و باید عالی‌ترین صفات و توانایی‌هایی را در جهت کسب کمالات الهی و انسانی به دست بیاورد (همان: ۷۶). از جمله ویژگی‌های معلم در نظام تربیتی اسلام به‌ویژه برای تدریس این است که آگاهی لازم نسبت به ویژگی‌های فطری داشته باشد، توانایی به‌کارگیری روش‌های مناسب برای پرورش فطرت را دارا است، شایستگی ایجاد ارتباط بین ماده درسی با معنویت و فطرت را داشته، با رفتارهای مطلوب خویش مثل انطباق بین قول و عمل، ارزش‌های الهی و انسانی را در دانش آموزان نهادینه می‌نماید، فرصت‌های تربیتی برای پرورش خلاقیت دانش آموزان ایجاد می‌نماید، از شدت گرفتارگری بین دانش آموزان جلوگیری نموده و باروحیه اجتماعی بودن، مهرورزی و مودت بین افراد ارزش‌های همدلی، هم‌دردی، تعاون و همکاری را با کارهای گروهی در بین آن‌ها درونی می‌کند (همان: ۷۶-۷۷). در نتیجه متربی صرفاً منفعل و شنونده نبوده بلکه فعال و تحلیل‌کننده است. وی در امر یادگیری با طرح سؤالات اساسی و مربوط به محتوای درسی در کیفیت و غنای تدریس و تربیت نیز می‌تواند مطلوب‌تر و موثر عمل نماید (همان: ۳۴-۳۵).

محیط تربیت نیز از عوامل بسیار مؤثر در رشد افراد است که دربرگیرنده هر نوع عوامل و شرایطی است که به تعلیم و تربیت دانش آموزان و یادگیرندگان یاری می‌رساند. اولین محیط، کلاس درس است و علاوه بر آن آزمایشگاه، کارگاه، نمازخانه و... از دیگر محیط‌های تربیتی است (ملکی، ۱۳۹۶: ۷۶). رابطه مرئی و نامرئی عمیق و وسیع بین محیط و متربی وجود داشته و قابل جدایی و انفکاک نیست. همان‌طور که فرد محیط را در خود حمل می‌نماید محیط نیز فرد را در بردارد. به عبارتی محیط به نگرش، طرز تلقی و رفتارهای افراد جهت داده و شاکله‌ی وی را می‌سازد. یکی از دلایل خداوند برای ارسال پیامبران زمینه‌سازی و محیط‌سازی هدایت انسان‌ها بوده است. محیط باید به صورتی باشد که به پرورش توانایی‌ها از جمله به عقل و تفکر کمک نماید، فرصت‌سازی برای اعمال اراده و اختیار متربی فراهم گردیده و در امر تربیت متربی از بروز عوامل مؤثر در ایجاد و شکل‌گیری ذهنیت مخرب و منفی جلوگیری می‌نماید. محیط تربیت باید به صورتی سامان یابد که رشد همه‌جانبه افراد در آن تحقق یابد، مریبان و متربیان به راحتی بتوانند از انواع امکانات دارای فناوری جدید در فعالیت‌های تعلیمی و تربیتی برخوردار گردند، محیط باید نشاط‌آور، جذاب و برانگیزاننده بوده و به‌مثابه خانه دوم به شکلی که با تکمیل و تقویت برنامه‌های تربیت زمینه مناسب در جهت تحقق مدرسه زندگی فراهم گردد (همان: ۷۷) و متربی با الگو قرار دادن مریبان خود و در محیط سالم و پاک می‌تواند جوهره الهی-فطری خویش را یافته و به پرورش آن اهتمام ورزد.

کلمات کلیدی: فطرت‌گرای توحیدی، تربیت دینی، متربیان، محیط و شرایط پیرامونی

منابع

-آروانه، بهزاد (۱۳۸۸). تبیین فطرت از دیدگاه استاد مطهری (ره) و دلالت‌های تربیتی آن. پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشکده روان‌شناسی و علوم تربیتی، دانشگاه علامه طباطبایی.

اولین همایش ملی مدرسه فردا

The First National Conference on Future School

- امیری، حسین؛ گودینی، سکینه (۱۳۹۶). بررسی نظریه فطرت تعلیم و تربیت از دیدگاه استاد شهید مطهری، سومین همایش ملی پژوهش‌های نوین در حوزه علوم انسانی و مطالعات اجتماعی ایران. قم، مرکز مطالعات و تحقیقات اسلامی سروش حکمت رضوی. ۲۸ خرداد ۱۳۹۶.
- بناهان، مریم (۱۳۹۶). اصول و روش‌های احیاء فطرت از منظر قرآن کریم. *فصلنامه بصیرت و تربیت اسلامی*. دوره چهاردهم، شماره چهل و یکم، ۱۱۳-۱۳۴.
- بی‌نام (۱۳۹۷). رویکرد فطرت‌گرای توحیدی در برنامه آموزش قرآن و معارف اسلامی. *مجله علوم و قرآن و حدیث*، رشد آموزش و معارف اسلامی. شماره صد و ششم، ۳۰-۳۳.
- پریمی، علی (۱۳۸۴). معرفت فطری در قرآن. *قیاست*، دوره دهم، ۱۰۵-۱۳۲.
- تقی‌لو، حسن (۱۳۸۷). *حیات معقول از دیدگاه علامه محمدتقی جعفری*. پایان‌نامه کارشناسی ارشد رشته فلسفه و کلام اسلامی. دانشگاه قم.
- حیدری، حمیدرضا (۱۳۷۴). اقدام به تربیت با الهام از طبیعت و فطرت‌گزارشی از سخنرانی مدیرکل آموزش و پرورش بوشهر به مناسبت هفته پیوند، *پرتال جامع علوم انسانی*، *مجله پیوند*، شماره صد و نود و پنجم، ۲۳۵-۲۳۷.
- روشندل، علی‌اکبر (۱۳۹۰). علم و هنر یاددهی-یادگیری. جایگاه تربیت دینی در کتاب‌های درسی با توجه به اسناد تحولی و تأکید بر دوره متوسطه. *ویژه‌نامه پایه ۱۱*، *ضمیمه ماهنامه آموزشی-تحلیلی و اطلاع‌رسانی معلم*، ۱۱۶-۱۲۵.
- ملکی، حسن (۱۳۸۵). دیدگاه برنامه درسی فطری-معنوی مبتنی بر فلسفه تعلیم و تربیت اسلامی. *کنگره ملی علوم انسانی*، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، تهران. ۵۳۳-۵۷۳.
- ملکی، حسن (۱۳۸۹). نقد و ارزیابی مبانی برنامه درسی ملی جمهوری اسلامی ایران بر اساس شاخص‌های فطرت. *فصلنامه مطالعات برنامه درسی ایران*، دوره پنجم، شماره هجدهم، ۳۲-۶۱.
- ملکی، حسن (۱۳۹۳). نظریه فطری-معنوی در برنامه درسی. از مجموعه سمینارهای تخصصی تعلیم و تربیت اسلامی دانشگاه فردوسی مشهد.
- ملکی، حسن (۱۳۹۶). هویت دینی برنامه درسی جستاری در نظریه اسلامی برنامه درسی، چاپ یکم، انتشارات آبیژ.